

## Pavel v progymnasmatech *Skutků Pavla a Thekly*

### 1. *Progymnasmata*, základní charakteristika formy a textu

*Progymnasmata* (προγυμνασματα - „přípravná /rétorická/ cvičení“) byla populárním vzdělávacím nástrojem v antice a náležela ke standardnímu školnímu a rétorickému vzdělání Řeků. V oblasti novozákonního bádání se staly populární zejména *chrie*, a to v souvislosti se zkoumáním stavby rozsáhlejších úseků textu (řečí) v evangeliích (a *Skutcích apoštolů*).<sup>1</sup> Záměry autorů vybraných antických románů či romancí<sup>2</sup> pomáhá odhalit i analýza rétorických technik a zde sehrávají svou roli právě „školní cvičení“. Kromě *Progymnasmat* Theóna z Alexandrie (1. stol.) mají značný význam rovněž pojednání Hermogena z Tarsu (pozdní 2. stol.), Afthonia z Antiochie (4.-5. stol.) a Níkoláa z Myr (5. stol.).<sup>3</sup> Ke zmiňované románové literatuře má v řadě aspektů blízko pětice velkých apokryfních skutků z 2. až 3. století, mezi něž patří i *Skutky Pavlovy*, a zvláště jejich část, která kolovala samostatně – *Skutky Pavla a Thekly*. Z uváděných progymnasmat zde sehrávají důležitou roli ἡθοποια (προσωποποια lidské osoby, tedy převedení specifického charakteru lidské osoby do řeči) a εκφρασις (popis).

V apokryfních *Skutcích Pavla* vystupuje Pavel jako kazatel „evangelia zdrženlivosti“, na které slyší především ženy mocných mužů, s nimiž se následně Pavel dostává do konfliktu. „Zdrženlivost“ (ἐγκρατεια) je ve *Skutcích Pavla a Thekly*, jakož i v dalších apokryfních skutcích apoštolů, vyžadovaným permanentním ideálem pro všechny, zatímco v řeckých romancích je časově omezená, toliko po dobu oddělení milenců. Tyto skutečnosti mají za následek odchylky v narativně-rétorické struktuře (*dispositio*) apokryfních skutků a romancí. Zatímco je *erós* na pozadí vztahu mezi zamilovanými v romancích privilegován, apokryfní

<sup>1</sup> Aune, D., *The Westminster Dictionary of New Testament and Early Christian Literature and Rhetoric* (Westminster John Knox Press, Louisville 2003), str. 375-378 /*Progymnasmata*/; Dle Theónových *Progymnasmat* byly *chrie* umístěny mezi první tři literární formy, se kterými student pracoval (χρεια, μυθος, διηγημα /tyto formy zmiňuje i Suetonius v *Rhet.* 1/). Kromě Theóna pojednávají προγυμνασματα i Quintilian (*Inst.* 1.9, 2.4) a Suetonius (*Gram.* 4, *Rhet.* 1), a to z rétorické i gramatické perspektivy. Quintilian představuje také některá další školní cvičení: προσωποποια (*Inst.* 3.8.49), ηθη (*Inst.* 6.2.17), θεσεις (*destructio sententiarum* a *loci communes*, *Inst.* 10.5.11-12). Suetonius prezentuje προβλήματα (mají-li formu θεσεις) a ἡθοποια. [Hock, R. F.; O'Neil, E. N., *The Chreia in Ancient Rhetoric* (vol. 1, Scholars Press, Atlanta 1986); Mack, B. L., *Anecdotes and Arguments: The Chreia in Antiquity and Early Christianity* (Occasional Papers; The Institute for Antiquity and Christianity, Claremont 1987); Mack, B. L.; Robbins, V. K., *Patterns of Persuasion in the Gospels* (Polebridge Press, Sonoma /CA/ 1989); Robbins, V. K., Pronouncement Stories from a Rhetorical Perspective (*Foundations & Facets Forum* 4,2/June 1988, str. 3-32); Robbins, V. K., Introduction: Using Rhetorical Discussion of the Chreia to Interpret Pronouncement Stories (*Semeia* 64/1993, str. 7-17); Spengel, L., *Rhetores Graeci* (3 vols., Teubner 1853-1856)]

<sup>2</sup> Jedná se o díla: Charitón, *Příběhy Chairea a Kallirhoé* (asi kolem 200 po Kr.); Xenofón z Efesu, *Příběhy efeské* (2. stol. po Kr.); Achilleus Tatios, *O Leukippé a Kleitofóntovi* (asi konec 2. stol po Kr.); Longos, *Dafnis a Chloé* (asi 2. stol. po Kr.); Héliodóros z Emesy, *Příběhy aithiopské* (3. nebo 4. stol. po Kr. - možná nejlepší řecký román).

<sup>3</sup> Hock, R. F., *The Rhetoric of Romance*, in: Porter, S. E., /ed./ - *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B.C. – A.D. 400* (Brill, Leiden 2001), str. 445-466, zvl. 455; Pořadí cvičení, jak jsou sestavena Afthoniem: 1) μυθος /bajka, mýtus/, 2) διηγημα /vyprávění/, 3) χρεια /anekdota, příběh/, 4) γνωμη /maxima/, 5) ἀνασχευη /vyvracení argumentu/, 6) κατασχευη /potvrzení/, 7) κοινος τοπος /obecný námět/, 8) ἐγκωμιον /encomium/, 9) ψογος /hanobení/, 10) συγκρισις /srovnání/, 11) ἡθοποια /προσωποποια lidské osoby /, 12) εκφρασις /popis/, 13) θεσις /tvrzení, teze/, 14) νομου εισφορα /návrh zákona/. Anderson, R. Dean, *Glossary of Greek Rhetorical Terms Connected to Methods of Argumentation, Figures and Tropes from Anaximenes to Quintilian* (Peeters, Leuven 2000), str. 106-107, 40

skutky ho systematicky devalvují a nahrazují věrností k apoštolovi a víře, kterou šíří. Romance končí nadšenou oslavou a potvrzením manželství, apokryfní skutky zakončují martyria apoštolů.

V kontextu „střetu hodnot“ se apoštol dostává za hlásání evangelia před vládce a soudy, kde pronáší řeči, jimiž se hájí, ale zároveň vystupuje jako neohrožený hlasatel evangelia zdrženlivosti a čistoty, čímž zároveň usiluje o konverzi naslouchajících. Jeho řeči jsou do značné míry „inspirovány“ Pavlovými proslovky v kanonických *Skutcích apoštolů* a od „obránných řečí“ se liší především tím, že apoštol zakládá svou obranu na odlišnosti svého étosu a poslání, nikoli na obvyklém soudním projevu.

## 2. Analýza jednotlivých progymnasmat

### 2.1. *Prosópopoiia*

Takováto řeč, *προσωποποιια* je proslovena v soudním kontextu (SkThe 17)<sup>4</sup> a jedná se o Pavlovu krátkou *obhajovací řeč* před prokonsulem (Kasteliem), kde čelí závažné obžalobě (ου γαρ μικρως σου κατηγορουσιν). Řeč je pronesena zvýšeným hlasem (Και ηρεν την φωνην αυτου), jak odpovídá rétorickým zásadám a po první úvodové větě, v níž Pavel jasně stanoví, proč se soudí a s kým se soudí (Ει εγω σημερον ανακρινομαι τι διδασκω, ακουσον, ανθυπατε.), přechází k argumentaci ve starozákonní terminologii, která je popsitelná jako *vnější důkaz*.<sup>5</sup> Následuje nářezka na apoštolství – Pavel je poslán Bohem (θεος ... επεμψεν με) a po stručném objasnění smyslu Božího činění<sup>6</sup> a tedy i Pavlova, končí Pavel svou řeč (krátké kázání) *rétorickou otázkou*, v níž odkazuje na Boha jako autoritu, která mu zjevila učení, jež prezentuje (ει ουν εγω τα υπο θεου μοι αποκεκαλυμμενα διδασκω, τι αδικω, ανθυπατε;). Případným negativním rozsudkem se tedy prokonzul postaví samotnému Bohu. *Rétorický problém*<sup>7</sup> se potom netýká již pouze Pavlovy věrohodnosti, ale věrohodnosti celé křesťanské víry. Samotný fakt, že Pavel může řeč pronést, je důsledkem svobody slova, která je v rétorických příručkách nazývána *licentia* nebo *parrhésia*.<sup>8</sup>

Řeč lze hodnotit jako přiměřenou a Pavlovy myšlenky, jež v ní prezentuje, je možné označit za *sentence*, což je dle Quintiliana označení pro to, co je „cítit v duši“ a u řečníků bylo velmi časté. Pavlova argumentace má tedy racionální i emocionální základ. Řeč nemá typickou délku ani stavbu soudní řeči a *narratio*, *probatio* a *confutatio* splývají v jedno.<sup>9</sup>

Krátkým, ale úderným závěrem (*peroratio*) ukazuje Pavel svou nevinu, o níž je čtenář či posluchač dávno přesvědčen, neboť vnímá Pavlovy „vyšší cíle“ a zná již (i díky vypravěčovým informacím „navíc“) charaktery Démase a Hermogena, kteří Thamyrida ke zničení Pavla nabádají (SkThe 14 a 16). Na pozadí Pavlova zatčení není proto pouze snaha Thamyrida o opětovnou přízeň Thekly, ale kontrast mezi učním, jednáním i charakterem apoštola a nepřáteli evangelia – Démasem a Hermogenem, jež mají odlišný postoj ke vzkříšení. Pavlova řeč tedy není „pouze“ obhajobou před světským soudem, ale ve „druhém plánu“ je obhajobou pravého evangelia před jeho falešnými interprety, kteří zde mají (pro větší názornost) zvrácené charaktery (SkThe 1, 4, 14, 16). Následně je Pavel spoután a odveden do vězení, aby čekal na další výslechy.

<sup>4</sup> Řecké znění viz Bonnet, M.; Lipsius, R. A., *Acta Apostolorum Apocrypha* (Pars Prior; APVD, H. Mendelssohn 1891), str. 235-272, zvl. 238-247.

<sup>5</sup> Srov. Ex 20,5; 34,14; Dt 6,14; Ž 94,1

<sup>6</sup> Pavel zde užívá obratu τον εαυτου παιδα (ο παις – dítě, hoch, syn, jinoch, mladík, potomek; viz Prach, V., *Řecko-český slovník /Scriptum*, Praha 1993/) pro Ježíše Krista.

<sup>7</sup> K *rétorickému problému* blíže Kennedy, G. A., *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism* (The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1984), str. 98-100.

<sup>8</sup> Quintilian, *Základy rétoriky* (Odeon, Praha 1985), str. 404 (9.2.27)

<sup>9</sup> Quintilian, *Základy rétoriky*, str. 351

Pavlovo uvěznění posílilo Theklinu fascinaci jím i evangeliem, a hned v následujícím oddíle uplatí Thekla vrátného a strážce, sedí v pozici učedníka u Pavlových nohou<sup>10</sup> (και καθισσασα παρα τους ποδας αυτου ηκουσεν τα μεγαλεια του θεου), poslouchá ve vězení vyprávění o velikých skutcích Božích a líbá Pavlova routa (καταφιλουσης τα δεσμα αυτου). Ač řeč nezapůsobila tak, aby byl Pavel prohlášen nevinným, dochází v jistém smyslu k jejímu neveřejnému pokračování ve vězení, kde jí naslouchá jen Thekla, což je v souladu s Ježíšovými projevy toliko pro své příznivce či učedníky.<sup>11</sup>

V kontextu takovéto situace je Pavlův charakter prověřen a zachycen při události pro apoštola typické – při výslechu, během něhož vydává svědectví a oddíl SkThe 17 lze uznat za προσωποποιΐα, jak toto „cvičení“ definují např. Kennedy i Aune.

Specifickým příkladem Pavlovy řeči, která tvoří jeho stěžejní programické prohlášení, kontextem odpovídá kázání, avšak svou stavbou se od kázání i řeči liší, je proslov v Oneziforově domě – **blahoslavenství** (SkThe 5-6).<sup>12</sup> Od okolního textu je Pavlův projev jasně oddělen slovy vypravěče a třináct složených výroků blahoslavenství je zasazeno do *rétorické situace* tvořené bohoslužbou a eucharistií. Blahoslavenství vytvářejí nepřerušovaný kompaktní celek, který má svou konkrétní formu a strukturu.

Obrat „veliká radost“ (χαρα μεγαλη), který spolu s dvěma následujícími obraty charakterizuje rétorickou situaci, je typickým biblickým průvodním znakem Boží přítomnosti a moci.<sup>13</sup> Obdobně je tomu s „poklekáním“ (κλισις γονατων), které značí pravou bohoslužbu a přiměřenou reakci na Boží přítomnost.<sup>14</sup> „Lámání chleba“ (κλασις αρτου) vyjadřuje eucharistický kontext Pavlových slov, jejichž námětem je zdrženlivost a vzkříšení, jakož i vztah mezi nimi.

Charakter rétoriky blahoslavenství je *oslavný* a v blahoslavenstvích jsou oslavovány určité kvality. Zatímco v Matoušově „Kázání na hoře“ jsou blahoslavenství umístěna na počátku řeči a plní funkci úvodu,<sup>15</sup> ve Skutcích Pavla a Thekly tvoří výroky blahoslavenství celý obsah Pavlova proslovu. Blahoslavenství, která se od Matoušových (kromě Mt 5,8) i Lukášových obsahem značně liší, upozorňují posluchače na určitou kvalitu života, která je výsledkem konkrétních rozhodnutí a činů, nikoli jen motivací a okolností, což jsou znaky typické pro *stasis* (co je děláno a *kým*). *Stasis* teorie je ovšem využívána v rámci poradní (a soudní) rétoriky. Teologickým dopadem takovéto prezentace učení je, že spasení není toliko důsledkem víry, ale konkrétního konání. Ač tedy sama blahoslavenství jsou oslavná, jejich účinek je zároveň *poradní*. S kategoriemi lidí, které Pavel v blahoslavenstvích zmiňuje, se mohou jeho posluchači bezprostředně identifikovat. Blahoslavenství jednak oslavují ty, kdo spadají do jednotlivých kategorií (oslavný aspekt), ale zároveň ukazují posluchači cestu, jak žít (zdrženlivost), aby dosáhl vzkříšení (poradní aspekt).

Rétorická struktura blahoslavenství je u všech téměř identická, kromě blahoslavenství 13., jež plní i úlohu závěru Pavlova proslovu a blahoslavenství 11., kde je malá premisa oproti ostatním rozvedena. Každé blahoslavenství obsahuje *entymém* a závěr je prezentován jako první, teprve pak přichází podpůrný důvod, jenž je uveden spojkou οτι. V entymému je vynechána nebo potlačena jedna jeho premisa, která se tiše předpokládá (v tomto případě *velká premisa*). Vyjádřena je *premise malá*, která následuje za οτι. Entymematická podoba a

<sup>10</sup> Srov. L 10,39

<sup>11</sup> Srov. J 3,1-21

<sup>12</sup> Sporná jsou i hodnocení Matoušova „Kázání na hoře“, zda se o řeč jedná, či ne. Zatímco Kennedy zastává názor, že „Kázání na hoře“ řečí je, Siegert se domnívá, že není. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 39; Siegert, Homily and Panegyric Sermon, in: Porter /ed./, *Handbook of Classical Rhetoric*, str. 421-443, zvl. 427); SkThe = *Skutky Pavla a Thekly*; SkP = *Skutky Pavlovy*; zkratky biblických knih dle ČEPu.

<sup>13</sup> Srov. Mt 2,10; 28,8; L 2,10; 24,52

<sup>14</sup> Srov. Iz 45,23; Fp 2,10

<sup>15</sup> Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 45

sylogistická forma umožňují považovat blahoslavenství za formálně odůvodněná, což zvyšuje jejich přijatelnost u posluchače. Zda však jsou logicky akceptovatelná, to závisí na přesvědčivosti premis. Metodologickou otázkou samozřejmě je, zda „jistota“ budoucího stavu může sloužit jako predikát pro stanovení podmínky v přítomnosti. Posluchač je ovšem o hodnotě závěru (i velké premisy) natolik přesvědčen, že v jeho logice věci je podmínka akceptovatelná. Jestliže je velká premisa kategoricky stanovenou „definicí“, malá premisa je více zpochybnitelná, neboť závisí na důvěryhodnosti toho, kdo jí vyslovil i na posluchačově víře. Hodnota celého systému této rétorické argumentace je tedy závislá na všech třech faktorech rétorické situace: řečníku, řeči a posluchači.<sup>16</sup>

Pavel pronáší blahoslavenství vybaven *vnější autoritou*, která je založena na zázracích, jež se při něm dějí, na pověsti, jež ho předchází a na reputaci známého apoštola. Toto postavení mu umožňuje budovat malé premisy způsobem přijatelnějším pro posluchače, neboť si může dovolit je neospravedlňovat, spoléhat na *étos* své autority a užívat budoucí čas (futurum). Zatímco určité napětí vyvolává logický problém předpokládané velké premisy, užití futura ulehčuje přijetí menší premisy. To znamená, že případný pozorovatel nemusí věřit tomu, že právě tento lid je blahoslavený, ale velmi těžko bude dokazovat, že právě tento lid neuvidí Boha.

Orientace blahoslavenství na budoucnost je jednak důležitým faktorem poradní rétoriky, ale také svědčí o eschatologické orientaci komunity a funguje i jako emocionální apel – *patos*. Posluchač chce věřit tomu, že to, co mu bylo v tak úzkém okruhu posluchačů řečeno (Oneziforův dům) velkým apoštolem při bohoslužbě, má nějakou váhu a budoucí odměna se vztahuje i na něj. Bezesporu je možné říci, že blahoslavenství působí silně na city posluchačů, což je v souladu s celkovým zaměřením *Skutků Pavla a Thekly*.

Rétoricky velmi zdařilý je i fakt, že závěr je v blahoslavenstvích řečen jako první a je to závěr, jemuž by posluchač rád věřil. To umožňuje vnímat malou premisu jako tezi, která nabízí potvrzení předchozího.<sup>17</sup>

Takovému chápání je pojmově blízký aparát, který vystihuje strukturu blahoslavenství pomocí termínů *protasis* a *apodosis*. Část blahoslavenství, která se vztahuje k sebekontrolě, se nazývá *protasis*, zatímco *apodosis* vyjadřuje specifickou odměnu, jež je rezervována těm, které zmiňovaná ctnost charakterizuje.<sup>18</sup>

*Anafora* (ἀναφορά /*repetitio*/) či opakování na prvním místě postaveného μακαριοι působí v každém blahoslavenství jako silný apel, což způsobuje, že figura řeči se stává funkčním prostředkem přesvědčování.<sup>19</sup> Jazyk blahoslavenství je jednoduchý a srozumitelný, avšak užívá některé metaforu navazující na Pavlovy listy (οτι αυτοι ναος θεου γενησονται – M 2), ale i jiné (οτι αυτοι εν φωτι γενησονται – M 11),<sup>20</sup> které mají svou specifickou přesvědčovací kvalitu.<sup>21</sup>

Možné je postřehnout i podpůrné *rétorické figury* – *aliterace*, *homoiooteleuton* (ομοιοτελευτος) či *paromoiosis* (παρομοιωσις; česky – *paronomasie*), které se týkají opakování počátků i konců slov (-ησονται, -ησαντες, -οντες), celých slov či obrátů (εχοντες; μακαριοι οι // οτι αυτοι), ale i počátků veršů a paralelismů zvuků slov.<sup>22</sup> Tato opakování a slovní kombinace

<sup>16</sup> Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 49-51; Aune, *The Westminster Dictionary*, str. 150-157

<sup>17</sup> Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 51

<sup>18</sup> Howe, E. M., *Interpretations of Paul in the Acts of Paul and Thecla*, in: Hagner, D. A.; Harris, M. J. (eds.), *Pauline Studies. Essays Presented to Professor F. F. Bruce on his 70th Birthday* (Paternoster Press, Devon 1980), str. 33-39, zvl. 35

<sup>19</sup> Smyth, H. W., *Greek Grammar* (Harvard University Press 1984), str. 673; Rowe řadí *anaforu* mezi „word figures“ a blíže k „figures of addition“. (Rowe, G. O., Style, in: Porter /ed./, *Handbook of Classical Rhetoric*, str. 121-157, zvl. 129, 131)

<sup>20</sup> „M“ značí „blahoslavenství“ (μακαρισμος), číslice pak jeho pořadí.

<sup>21</sup> 1 K 6,19; 2 K 6,16; 1 K 6,3

<sup>22</sup> Smyth, *Greek Grammar*, str. 678, 680, 681; Quintilian, *Základy rétoriky*, str. 430 (9.3.77)

společně přispívají k ucelenému přesvědčovacímu efektu. Mnohé obraty nejsou blíže vysvětleny (ani v další části díla – týká se malých premis M 2, M 5, M 6, M 8, M 10) a lze jen předpokládat, že byly posluchači srozumitelné (na základě znalostí Matoušova evangelia, Pavlových epístol, Skutků apoštolů či starozákonních textů). Je však možné, že obraty v nich vykazují vyšší vnitřní kvalitu, určité zdůraznění (*emphasis*), což lze považovat dle Quintiliana za figuru, dle Kennedyho za „zatmění“, které předává více, než je řečeno.<sup>23</sup>

K řazení jednotlivých blahoslavenství a jejich specifické sekvenci nelze z hlediska rétorické analýzy mnoho poznamenat, výjimkou je blahoslavenství první, které je doslovnou citací Mt 5,8, což je blahoslavenství umístěné Matoušem na šesté místo.

Obecně lze o rétorice blahoslavenství říci, že je poměrně konfrontační ve vztahu k okolí a asketické důrazy, které nese, jsou rozvinuty v rámci Skutků Pavla a Thekly na příkladech hlavních hrdinů. Fungují-li blahoslavenství jako *deduktivní* důkaz v rámci kompozice *Skutků Pavla a Thekly* a jsou-li určitým „programatickým prohlášením“ či „sumářem“ Pavlovy teologie, epizody hrdinů (Ikonium, Antiochie /SkThe/ a Efez /SkPI/) jsou případy argumentace *induktivní* a dotvrzují zábavnější formou důrazy vytyčené v blahoslavenstvích.

Vy kročíme-li od popisu textu samého k teologii blahoslavenství a námětům, jež se v nich i celých *Skutcích Pavla a Thekly* objevují, lze říci, že autor díla interpretuje Pavlovo učení o „zdrženlivosti“ (ἐγκρατεία) ve vztahu ke konceptu „čistoty“ (αγνεία). Porozumění čistotě, jak je prezentována v blahoslavenstvích a v příběhu, který následuje, je odlišné od kanonických biblických písemností. „Čistí“ (οι αγνην την σαρκα /M 2/) jsou zde ti, pro něž „zdrženlivost“ znamená život v celibátu nebo panenství, a pro ty, co již v manželství žijí, představuje zdrženlivost sexuální abstinenci (M 5). Nejedná se proto o zákaz „nezákonných“ mimomanželských či nemanželských sexuálních aktivit, tedy nevěry či smilstva, ale o zdržení se veškerého sexuálního života. Dá se předpokládat, že autor byl v této věci ovlivněn enkratickým způsobem myšlení, jenž byl rozšířen mezi ebionity, gnostiky a montanisty, v židovských proudech praktikovali celibát terapeuti a eseje.<sup>24</sup> Dualistický koncept světa vedl k tomu, že smyslové požitky, jež se váží na tělo, klesly v ceně. Naproti tomu zdrženlivost (ἐγκρατεία) vnímaná jako „vytrvalost“ či „pevnost“ byla chápána jako projev vnitřní síly, kterou asketický život přináší a byla považována i za prostředek k dosažení Boží přízně.<sup>25</sup>

Autor interpretuje Pavlovo učení o „vzkříšení“ (ἀναστασις) v termínech cíle, ke kterému vede právě zdrženlivost. Vzkříšení je odměna pro ty, kdo žili „čistě“ a v budoucnu ho obdrží (M 5, 6, 9, 11), což kontrastuje s tím, co hlásají Pavlovi odpůrci – Démas a Hermogenés (SkThe 14). Pro ně je vzkříšení již vyzkoušenou věcí, neboť nastává v dětech a v poznání pravého Boha. Život (a tedy vzkříšení) pokračuje v dětech, což je koncept naprosto protichůdný Pavlovu učení o zdrženlivosti a vzkříšení. Démas a Hermogenés, tito „falešní učitelé“, jsou proto již na začátku označeni za „pokrytce“ (SkThe 1 a 4), což oba koncepty vzkříšení v očích čtenáře zřetelně oddělí. Téma zdrženlivosti a vzkříšení je zásadním tématem nejen pro blahoslavenství, ale i pro následnou narativní část.

<sup>23</sup> Quintilian, *Základy rétoriky*, str. 411 (9.2.64); Kennedy, *New Testament Interpretation*, str. 26, 52, 109; Rowe, *Style*, str. 127

<sup>24</sup> Howe, *Interpretations of Paul in the Acts of Paul and Thecla*, str. 36; McGinn, S. E., *The Acts of Thecla*, in: Schüssler Fiorenza, E. (ed.), *Searching the Scripture. A Feminist Commentary II* (Crossroad, New York 1994), 800-828, zvl. 809

<sup>25</sup> Howe, *Interpretations of Paul in the Acts of Paul and Thecla*, str. 36; Ford, J. M., *The Meaning of Virgin (NTS 12/1965-66, str. 293-299)* – Ford předpokládá, že panenství bylo rozšířeno v raném křesťanství více, než se všeobecně soudí. Obdobně Dodds, E. R., *Pohané a křesťané ve věku úzkosti* (Rezek, Praha 1997), str. 13-50. Ἐγκρατεία prezentovaná ve *Skutcích Pavla a Thekly* je naprosto odlišná od ἀσχησις, jak ji podávají Platón a Aristotelés, což je termín znamenající „výcvik“. I asketismus pohanských náboženských a mravních aforismů (*Sextovy průpovědi*) je mírný a sebeovládání je vnímáno jako základ ctnosti (jíst jen tehdy, máme-li hlad, neopíjet se, pohlavní styk jen za účelem zplodění dětí). /str. 45-46/

Zkoumáme-li komparačně pojem ἐγκρατεία v blahoslavenstvích *Skutků Pavla a Thekly* a novozákonních písemnostech, je možné říci, že výskyt pojmu ἐγκρατεία a jeho odvozenin je v knihách Nového zákona řídký, přičemž stěžejní jsou texty Pavlových epištol a významný je i text *Skutků apoštolů*.<sup>26</sup>

Ve Sk 24,25 hovoří Pavel před Félixem a jeho ženou Drusillou, která byla židovka (Sk 24,24), o spravedlnosti, zdrženlivosti a Božím soudu, z čehož zachvátí Félix úzkost (διαλεγόμενου δε αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κριματος τοῦ μελλοντος, εμφοβὸς γενομενὸς ο Φηλιξ ἀπεκριθεῖ). V Ga 5,23 se objevuje zdrženlivost mezi ovocem Božího Ducha (πραΰτης ἐγκρατεία), v 1 K 9,25 je zdrženlivý každý, kdo bojuje o korunu (πας δε ο ἀγωνιζόμενος παντα ἐγκρατευεται,) a ve v. 27 Pavel „potlačuje tělo své“ (ἀλλα υπωπιαζω μου το σωμα). Důležitá je výpověď v 1 K 7,9, v níž Pavel doporučuje všem, kdo nejsou schopni žít zdrženlivě, vstoupit do manželství, což je lepší než se trápit (εἰ δε οὐκ ἐγκρατευονται, γαμησάτωσαν, κρείττον γαρ ἐστὶν γαμησαι ἢ πυρουσθαι.).

V 1. epištole Korintským, na jejíž apokalyptickou teologii (1 K 7,29-35 – ο καιρος συνεσταμενος ἐστιν /v. 29/) *Skutky Pavla a Thekly* navazují,<sup>27</sup> se vyskytuje i termín μακαριος, jenž se týká ovdovělé ženy, která se znovu neprovdá. V komparativu se nachází v 1 K 7,40 (μακαριωτερα δε ἐστιν ἂν οὕτως μεινη, κατὰ τὴν ἔμην γνώμην – *Blahoslavenější pak je, zůstane-li tak, podle mého soudu*).<sup>28</sup>

Jak ukazují předchozí příklady, Pavel se ve svých epištolách tématu ani pojmu zdrženlivosti nevyhýbá. I „Lukášův Pavel“ neváhá svou teologii prezentovat před Félixem i s poselstvím o zdrženlivosti a s eschatologickým (či apokalyptickým) důrazem. Přesto je ze zmiňovaných textů patrné, že Pavel *Skutků Pavla a Thekly* ve srovnání s Pavlem biblickým svůj koncept zdrženlivosti zpřisňuje. To, co „kanonický Pavel“ připouští – manželství a manželské styky, je pro „Pavla apokryfního“ nepřijatelnou záležitostí, což může svědčit o ještě silnější apokalyptické orientaci autora („presbytera z Malé Asie“) či celé komunity. Přesto autor *Skutků Pavla a Thekly* drží „pavlovské téma“ a apokryf se stává specifickou interpretací Pavlova učení, kterým se silně inspiroval.

## 2.2. Ekfrasis

Druhým progymnasmatem, typickým pro romance, je εκφρασις. Přesnou analogii ve *Skutcích Pavla a Thekly* nemá a popis Pavlovy osoby z úvodu těchto apokryfních skutků (SkThe 3) není natolik propracován, aby ho bylo možné za εκφρασις prohlásit. Přesto se v základních rysech tomuto progymnasmatu podobá a lze ho za „popis“ osoby označit. Ve srovnání s εκφρασις Anthie, která je vykreslena Xenofóntem, jenž postupuje způsobem *od hlavy k patě* (dle Afthonia) a dbá na „živost“ popisu,<sup>29</sup> není Pavlův obraz tolik plastický, a neodpovídá ani dnešním představám o kráse. Jeho rétorické funkci i výkladu je ovšem nutné věnovat patřičnou pozornost, neboť fyziognomie se těšila ve 2. století značné popularitě a svou roli popis zastává i při stanovení literárního druhu spisu.<sup>30</sup>

<sup>26</sup> Výskyt: Sk 24,25; Ga 5,23; 2 Pe 1,6; 1 K 7,9; 1 K 9,25; Tt 1,8 (Schmoller, A., *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament* /3. revidierter Druck; Stuttgart 1994/)

<sup>27</sup> McGinn, *The Acts of Thecla*, str. 808

<sup>28</sup> „In Clement of Alexandria (*Strom.* 3.80.1) and P 46, the absolute μακαρία stands in the place of the relative μακαριωτερα, illustrating a tendency to intensify Paul's position on ἐγκρατεία in a way not unlike the APl.“ (Dunn, P. W., *The Influence of 1 Corinthians on the Acts of Paul /SBL Seminar Papers*, Atlanta 1996, str. 438-454/, cit. 448); Veškeré citace novozákonního řeckého textu pocházejí z Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece* (26. neu bearbeitete Auflage; Stuttgart 1988).

<sup>29</sup> Pro srovnání viz εκφρασις Anthie (Xenofón Efeský, *Efeské příběhy*; uspořádala Dostálová, R., *Dobrodružství lásky. Řecký román I.* /Arista – Baset, Praha 2001/, str. 182-183).

<sup>30</sup> Malherbe, A. J., *A Physical Description of Paul (HTR 79.1-3/1986 str. 170-175)*, zvl. 172

ειδεν δε τον Παυλον ερχομενον. ανδρα μικρον τ μεγαθει, ψιλον τ κεφαλ , αγκυλον ταις κνημαις, ευεκτικον, συνοφρυν, μικρως επιρρινον, χαριτος πληρη· ποτε μεν γαρ εφαινετο ως ανθρωπος, ποτε δε αγγελου προσωπον ειχεν.<sup>31</sup>

*(Tu uviděl přicházejícího Pavla, muže malé velikosti, holé hlavy, křivých nohou, přímého držení těla,<sup>32</sup> srostlého obočí, malého /a/ povystouplého (zahnutého) nosu,<sup>33</sup> plného milosti; někdy se zdál jako člověk, někdy pak měl tvář anděla.)<sup>34</sup>*

Ve vztahu k fiktivním charakteristikám nebo popisům hrdinů v romancích a románech můžeme říci, že popis vybraných Pavlových fyziognomických rysů, který předkládají Skutky Pavla a Thekly, v nichž Oneziforos rozpoznává Pavla dle údajů poskytnutých Titem (SkThe 2-3), se s popisy romancí a románů obsahově ani logicky příliš neshoduje. Popis zevnějšíku osoby (χαρακτηρ; SkThe 7)<sup>35</sup> sloužil v románech a romancích k poskytnutí doplňujících informací k jejímu povahovému charakteru, přičemž se předpokládalo, že „vnější“ a „vnitřní“ znaky osobnosti jsou ve vzájemné harmonii a něco o sobě navzájem vypovídají.<sup>36</sup>

Pavel není popsán jako hrdina romancí, jeho popis není idealizován (kromě „tváře anděla“) a na raných portrétech z katakomb je zobrazován s řídkou vlasovou pokrývkou, což podporuje líčení Skutků Pavla a Thekly a zřejmě odpovídá realitě.<sup>37</sup>

Stanoviska moderních badatelů jsou poměrně rozmanitá a do řady z nich se promítá „etnická typologie“, která snad existovala již v dobách starověku.<sup>38</sup> Stručný přehled interpretací Pavlova popisu od dob W. M. Ramsaye až po H. D. Betze či E. Dassmanna ukazuje, že Pavlův vnější obraz nepovažují badatelé za atraktivní<sup>39</sup> a rovněž je možné poznamenat, že líčení jeho fyzického zjevu je důkazem Pavlova umístění do řeckého kontextu.

<sup>31</sup> Citace (odst. 3): Lipsius, Bonnet, *Acta Apostolorum Apocrypha*, str. 237

<sup>32</sup> Do angličtiny je řecký obrat přeložen: „in a good state of body“ [Schneemelcher, W. /ed./, *New Testament Apocrypha* (vol. 2; Westminster/John Knox Press, Louisville 1992, str. 239)], do němčiny: „in edler Haltung“ [Schneemelcher, W. /ed./, *Neutestamentliche Apokryphen* (II. Band; J. C. B. Mohr, Tübingen 1964, str. 243)].

<sup>33</sup> Do angličtiny je řecký obrat přeložen: „nose somewhat hooked“ (Schneemelcher /ed./, *New Testament Apocrypha*, str. 239), do němčiny: „ein klein wenig hervortretender Nase“ (Schneemelcher /ed./, *Neutestamentliche Apokryphen*, str. 243).

<sup>34</sup> Překlad do češtiny – vlastní.

<sup>35</sup> o χαρακτήρ – vryté znamení (podoba), ráz, vlastnost, podstata, charakter, rys (Prach, *Řecko-český slovník*, str. 565); Hamon vnímá popis jako pevně uspořádanou síť sémantickou a rétorickou. (Hamon, P., Co je to popis?, in: Kyloušek, P., /ed./, *Znak, struktura vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu* /Host, Brno 2002/, str. 180-207, zvl. 206)

<sup>36</sup> „Rétorika těla“ byla běžně užívána. Blíže k fyziognomii a roli této rétoriky ve společnosti: Bollók, J., The Description of Paul in the Acta Pauli, in: Bremmer, J. N. (ed.), *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla* (Kok Pharos, Kampen 1996), str. 1-15, zvl. 12-15, Dubois, P.; Winkin, Y., *Rhétorique du corps* (Brussels 1988); Malina, B. J.; Neyrey, J. H., *Portraits of Paul. An Archeology of Ancient Personality* (Westminster John Knox Press, Louisville 1996), str. 101-152, zvl. 132-152.

<sup>37</sup> Bollók, The Description of Paul, str. 3; Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 171

<sup>38</sup> Bollók, The Description of Paul in the Acta Pauli, str. 2

<sup>39</sup> Malherbe shrnuje hlavní stanoviska následovně: „This description, which in sometimes modified forms proved popular among regarded as hardly flattering, as ‘naiv-unheroisch,’ and as representing Paul as quite plain, ugly, and small, ‘ein Mann von numinoser Hässlichkeit,’ and as being ‘the typical portrait of a Jew.’ Luther’s view is still that of the majority of commentators: ‘Ego credo Paulum fuisse personam contemptibilem, ein armes, dirs menlein sicut Philippus.’“ Jedná se o charakteristiky: Fürst, J., Untersuchungen zur Ephemeris des Diktys von Kreta (*Philologus* 61/1902 str. 407-412), Ramsay, W. M., *The Church in the Roman Empire Before A.D. 170* (London 1890), Zahn, T., Paulus der Apostel (*RE* 15/1904), Geffcken, J., *Christliche Apokryphen* (Tübingen 1908), Vouaux, L., *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes* (Paris 1913), Michaelis, W., *Die Apokryphen Schriften zum Neuen Testament* (Bremen 1958), Betz, H. D., *Der Apostel Paulus und die sokratische Tradition* (Tübingen 1972) a Dassmann, E., *Der Stachel im Fleisch: Paulus in der frühchristlichen Literatur bis Irenäus* (Münster 1979), Lutherův postoj převzat z *Werke: Tischreden* (Hermann Böhlau, Weimar 1913; 2 no. 1245). (Malherbe, A Physical Description of Paul, cit. 170-171); Atraktivnější popis Pavla pochází z etiopského díla

Obdobné popisy osobností byly v antických biografiích běžné a byly umísťovány většinou na počátek díla, což je v souladu se Skutky Pavla a Thekly.<sup>40</sup> *Metonymický* vztah mezi vnějším vzhledem a povahovými rysy byl v antice dobře propracován, což dává možnost komparací Pavlova popisu. Na rysy Pavlova zevnějšku, jak je popsal autor Skutků Pavla a Thekly, se zaměřuje R. M. Grant, jenž se domnívá, že tento popis má svou analogii v Archilochově pasáži ze 2. století, která mohla sloužit jako vzor a Pavel, jenž sám užíval vojenské metafory, je zde svým obdivovatelem líčen pomocí dobře známého Archilochova jazyka jako generál.<sup>41</sup> Z tohoto hlediska se jedná především o malý vzrůst a křivé nohy.<sup>42</sup> Tři Pavlovy rysy – malý vzrůst, zahnutý nos a srostlé obočí, jsou nalezeny ve Suetoniově popisu Augusta,<sup>43</sup> který se pomocí fyziognomických rysů známých z příruček pokouší představit Augusta jako ideálního politického vůdce.<sup>44</sup> Srostlé obočí bylo hodnoceno jako znak krásy a osoby se zahnutým nosem byly považovány za ušlechtilé. Výška hrála důležitou roli, ale nebyla absolutním požadavkem krásy. U nevelkých postav se předpokládalo, že krev nemusí proudit v tak velkém prostoru a menší lidé tedy mohou být rychlí.<sup>45</sup> Hlavní zásadou bylo nebýt nepřiměřený či nadměrný v kterémkoli ohledu a stejně jako v případě Augusta – mít dobře vyvážené proporce.<sup>46</sup> Obdobně byli popsáni řečtí hrdinové, zvláště Héraklés, jenž byl dle Hierónyma z Rhodu rovněž menšího vzrůstu, podle Dikaiarcha (žáka Aristotela) měl zahnutý nos a Filostratos zmiňuje jeho setkávající se řasy.<sup>47</sup> Nejvíce se ovšem popis Pavla ze Skutků Pavla a Thekly podobá popisu Agathiona, jenž byl nazýván Héraklém a je zachycen Filostratem.<sup>48</sup> Ten přejal kynické termíny a přidal mysticko-náboženské rysy, které dotvářejí heroifikaci Lúkiánova Sóstrata (*Demonax* 1), jenž bývá identifikován s Agathionem – Héraklém.<sup>49</sup>

---

*Zápasy apoštolů (Contendings of the Apostles):* „He was a vigorous man of fine upright stature, and his countenance was ruddy with the ruddiness of the stem of the pomegranate; his complexion was clear, and his cheeks were full and bearded and of the colour of a rose.“ (Findlay, A. F., *Byways in Early Christian Literature. Studies in the Uncanonical Gospels and Acts* / T. & T. Clark, Edinburgh 1923/, str. 336)

<sup>40</sup> Evans, E. C., *Physiognomics in the Ancient World* (Transaction of the American Philosophical Society, Philadelphia 1969) uvádí ve svém díle řadu příkladů takovéhoto popisu. Další příklady paralelních popisů osob prezentuje Bollók a srovnává je s popisem Pavla. (Bollók, The Description of Paul, str. 4-5); Cox, P., *Biography in Late Antiquity. A Quest for the Holy Man* (University of California Press, Berkeley 1983), str. 14-15

<sup>41</sup> Zmiňovaná pasáž, v níž nachází Grant analogii, zní: „I love not a tall general nor a straddling one, nor one proud of his hair nor one part-shaven; for me a man should be short and bowlegged to behold, set firm on his feet, full of heart.“ (Grant, R. M., The Description of Paul in the Acts of Paul and Thecla (*VigChris* 36/1982 str. 1-4) zvl. 1; Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 172 (Dio Chrysostom, *Orat.* 33.17)

<sup>42</sup> Malherbe, A. J., Antisthenes and Odysseus, and Paul at War (*HTR* 76/1983 str. 143-173); Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 173; Pro srovnání se nabízí také portrét Sókratův: „In personal appearance Socrates was not prepossessing. He was short, stocky, and stout, blear eyed and snub nosed; he had a large mouth and thick lips and was careless in his dress, clumsy and uncouth ... But all these peculiarities were forgotten when he began to speak, so great were his personal charm and the effect of his brilliant conversation.“ (Thilly, F., *A History of Philosophy* /3rd ed.; Rinehart and Winston, New York 1966/ str. 63)

<sup>43</sup> „His teeth were wide apart, small, and well-kept; his hair was slightly curly and inclining to golden; his eyebrows met. His ears were of moderate size, and his nose projected a little at the top and then bent slightly inward. His complexion was between dark and fair. He was short of stature, ... but this was concealed by the fine proportion and symmetry of his figure.“ (Suetonius, *Vita Caes.* 2.79.2)

<sup>44</sup> Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 173; Evans, *Physiognomics in the Ancient World*, str. 52-56

<sup>45</sup> Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 173, 175 na podkladě spisu Pseudo-Aristotle, *Physiognomonica* 813b.

<sup>46</sup> Evans, *Physiognomics in the Ancient World*, str. 10, 53

<sup>47</sup> Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 174; Evans, *Physiognomics in the Ancient World*, str. 41-56

<sup>48</sup> „He says that his hair grew evenly on his head, his eyebrows were bushy and they met as though they were one, and his eyes gave out a brilliant gleam which betrayed his impulsive temperament; he was hook-nosed, and had a solidly built neck, which was due rather to work than to diet. His chest, too, was well formed and beautifully slim, and his legs were slightly bowed outwards, which made it easy for him to stand firmly planted.“ (Philostratus, *VS* 552; Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 174)

<sup>49</sup> Malherbe, A Physical Description of Paul, str. 174-175



Z dobových popisů a hodnocení rysů rozmanitých postav, zejména hrdinů, vyplývá, že Pavlovy křivé nohy, zahnutý nos a srostlé obočí nejsou (z hlediska krásy) znaky, jež byly v době psaní Skutků Pavla a Thekly vnímány vyloženě negativně.<sup>50</sup> Za nelichotivou však lze považovat zmínku Pavlovy holé hlavy, což se pokouší napravit arménský překlad, který hovoří o vlnitých vlasech, syrský o skrovných vlasech a latinský zmiňuje oholenou hlavu (možná v návaznosti na Sk 18,18 či Sk 21,24).<sup>51</sup>

Přejdeme-li od hodnocení jednotlivých tělesných rysů a komparací s dobovými popisy k tomu, jaké zjevovaly tyto rysy mentální či charakterové vlastnosti, je nutné upřít pozornost na tvář, která byla nejdůležitější. Oči, řasy, čelo, nos, ústa a profil hlavy byly ve fyziognomických popisech stěžejní.<sup>52</sup> Dle Bollóka odpovídá pátý, šestý a sedmý znak Pavlova popisu *trojnásobnému systému* (threefold system) fyziognomie tváře, ale další popisované rysy jsou rovněž důležité.<sup>53</sup> Bollókova charakteristika Pavlových tělesných rysů, kterou sestavuje na podkladě Pseudo-Aristotela, Adamantia, Pseudo-Polemóna, Polemóna a Synesia, působí negativně, a není v souladu s analýzami popisů Augusta, Hérakla či Sókrata. Tato skutečnost dokládá, že ani fyziognomický ideál nebyl v dobách antiky či helénismu zcela ujednacen, fyziognomie byla pouze dílčí součástí autorovy prezentace postavy, o níž v díle hovoří, a ani případné negativní tělesné rysy nebránily čtenáři v pozitivním vnímání popisovaného charakteru. Rozhodujícím pro vyličení postavy a jejího kladného či záporného chápání čtenářem, je její celková prezentace v průběhu literárního díla, komentáře vypravěče k ní, či její spjatost s událostmi, nikoli jen popis tělesných znaků.

Dle Bollókem zpracovaných pramenů je συνοφρυς (srostlé obočí) odrazem popudlivosti, hrubosti či nižší inteligence.<sup>54</sup> Výraz ἐπιρρινος označuje nos, jehož konec má „hákovité“ zakončení a charakterizuje osoby spíše z pozice astrologické, než fyziognomické, neboť takovýto nos náleží mnohdy osobám narozeným ve znamení berana. Ty pak jsou příliš horlivé (περιεργος), prohnáné (βουλαις ἀποκρυφοις), bojovné (φιλονεικος), záluďné (ποικιλος) a bázlívé (δειλος). Termín ευεκτικος (plnoštíhlý, v dobré kondici) může značit člověka líného, letargického, nerozumného či komického.<sup>55</sup> Další charakteristika Pavlova těla zní – ἄγκυλος ταις κνημαις (křivých nohou /lýtek/), což se pojí se zbabělostí, slabostí a nemorálností.<sup>56</sup> Pozitivně naopak interpretuje Bollók Pavlův nedostatek vlasů – ψιλος τ κεφαλ , což vyhodnocuje jako znak inteligence nebo jako znak vnímavosti či citlivosti.<sup>57</sup> Pavlův malý vzrůst – μικρος τ μεγεθει – dle pramenů symbolizuje slabost a nedůležitost.<sup>58</sup>

Z provedeného odvození charakterových vlastností z tělesného popisu vyplývá, že Pavel je líčen spíše jako negativní charakter, neboť šest z jeho popsáných tělesných rysů nese

<sup>50</sup> Je však možné, že autor Skutků Pavla a Thekly vytváří v synchronní rovině textu kontrast mezi „neatraktivním“ Pavlem a „krásou“ Thekly, která je bez bližšího popisu několikrát zmíněna.

<sup>51</sup> Vouaux, *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes*, str. 150 (viz textové varianty); Malherbe, *A Physical Description of Paul*, str. 175

<sup>52</sup> Pseudo-Aristotle, *Physiognomonica* 811a (36-38); Foerster, R. (ed.), *Scriptores Physiognomici graeci et latini* (Teubner, Leipzig 1893) 2.281, str. 26-27; Bollók, *The Description of Paul*, str. 7

<sup>53</sup> Bollók, *The Description of Paul*, str. 7-8

<sup>54</sup> Pseudo-Aristotle, *Physiognomonica* 812b (69); Adamantius II, 37; Anonymus Latinus, *De physiognomonica*, 18; Bollók, *The Description of Paul*, str. 8

<sup>55</sup> Pseudo-Aristotle, *Physiognomonica* 806b (9); Pseudo-Polemon 74; Bollók, *The Description of Paul*, str. 8; Na vztah mezi apétemem sexuálním a apétemem potravním, upozorňuje práce G. Paterson Corringtona, *The Defense of the Body and the Discourse of Appetite: Continence and Control in the Greco-Roman World (Semeia 57/1992 str. 65-74)*, která zaujímá stanoviska i na podkladě spisů Galéna a Hippokrata.

<sup>56</sup> Polemon, *Physiognomia* 7 (27v); Bollók, *The Description of Paul*, str. 8

<sup>57</sup> Synesius, *Laudatio calvi* 5 (67b, Foerster II, str. 309); Aristotle, *Probl.* IV 878b 22 (18); Bollók, *The Description of Paul*, str. 9

<sup>58</sup> Pseudo-Aristotle, *Physiognomonica* 807ab (13-14); Adamantius II 44-45; Bollók, *The Description of Paul*, str.

negativní charakterové vlastnosti a toliko jeho pleš a plnost milosti (χαριτος πληρης) budují apoštolovo pozitivní vnímání. Poslední zmiňovaná charakteristika je však naprosto odlišná od ostatních, je dále rozvedena a to, co je ve fyziognomických popisech stěžejní – tvář, zde nabývá „nadpozemské“ kvality (ποτε δε ἀγγελου προσωπον ειχεν).<sup>59</sup> Nad všemi předchozími rysy popisu a předpokládanými vlastnostmi dominuje apoštolova laskavost, svatost a blízkost Bohu, které se zračí z jeho tváře. Celkový dojem z popisu hlavy a celé osoby je tedy navzdory srostlému obočí, zahnutému nosu, nevelké postavě, křivým nohám, případně „plnoštíhlosti“ a pravděpodobné pleši převážen blízkostí „nebeskému“ (andělu), což je u křesťanského apoštola hlavní. Popis proto nakonec vyznívá pozitivně, ač se Pavel fyzicky krásným nejeví.

Bollók nachází spojnice mezi Pavlovým popisem ve Skutcích Pavla a Thekly a informacemi, které o sobě poskytuje sám Pavel ve 2. listu Korintským. Jedná se o verše 2 K 10,10 (οτι αι επιστολαι μεν, φησιν, βαρειαι και ισχυραι, η δε παρυσια του σωματος ασθενης και ο λογος εξουθενημενος.), 2 K 10,1 (ος κατα προσωπον μεν ταπεινος εν υμιν, απων δε θαρρω εις υμας), 2 K 10,2 (κατα σαρκα περιπατουντας), 2 K 12,11 (γεγονα αφρων...), 2 K 12,16 a další, které obsahují výrazy, jež přímo souvisí s charakterovými vlastnostmi.

S Pavlovým označením „slabý“ (ἀσθενης – 2 K 10,10; 11,29-30; 12,5; 12,9-10) koresponduje malý vzrůst a holohlavost. K „úskočnosti“ (πανουργος – 2 K 12,16) náleží zahnutý nos, k „chození podle těla“ (κατα σαρκα περιπατων – 2 K 10,2) patří křivé nohy a pleš, k „nerozumnému“ jednání (αφρων – 2 K 12,11) se vztahuje plnoštíhlost či příliš dobrá výživná kondice. S „pokorou“ (ταπεινος – 2 K 10,1) se pojí křivé nohy a „neušetření“ (ου φεισομαι /φειδεσθαι/ – 2 K 13,2) naznačuje srostlé obočí.<sup>60</sup>

Na prezentovaných textech 2. epištoly Korintským rekonstruuje Bollók popis apoštola Pavla a snaží se prokázat, že takto zhotovený Pavlův portrét odpovídá vidění autora, který při sepisování *Skutků Pavla a Thekly* silně přihlížel k fyziognomickým rysům, jež našel přímo v Pavlově epištole.<sup>61</sup> Ve svém popisu Pavel nezapírá svou slabost a křehkost, ovšem zdůrazněna je Boží milost, která kompenzuje lidské chyby a náchylnosti ke špatnému. Silná přítomnost Boží moci v životě člověka musí být patrná i v jeho tváři a potlačuje lidské sklony (o nichž svědčí tělesné rysy), které by se jinak projeví.<sup>62</sup>

Vrátíme-li se zpět do synchronní roviny textu, v souvislosti s Pavlovým popisem je patrné, že Thekla není k Pavlovi přitahována (SkThe 7-8, 18-20, 23, 25) jeho fyzickým zevnějškem, o který se jí patrně vůbec nejedná, neboť Pavla zpočátku toliko slyšela, ale neviděla. (Odmítaný Thamyris byl jistě mladší i atraktivnější než Pavel, který je se svými tělesnými atributy jeho pravým protikladem.) Thekla je poutána k Pavlovi silou slova Kristova i poselstvím o neposkvrněném životě a přitahována cizím stavem extáze, jenž ji při poslechu Pavlových slov zachvacuje (SkThe 7).

Vzhled apoštola, jeho případná vnější tělesná neatraktivnost a tedy i předpokládané (negativní) vnitřní rysy, nejsou jeho zvěsti ke škodě, což dokazuje množství posluchačů, kteří

<sup>59</sup> Pro interpretaci Pavlovy tváře, která nabírá někdy andělské podoby, užívá Bollók argumenty z Hippolytova *Refutatio* a předpokládá zde určité ovlivnění autora Skutků Pavla Valentinem. (Bollók, *The Description of Paul*, str. 5-6)

<sup>60</sup> Bollók, *The Description of Paul*, str. 10-11

<sup>61</sup> Bollók, *The Description of Paul*, str. 11-13; Ve 2 K 8,6; 8,16-24 je značná pozornost věnovaná Titovi, který dle Skutků Pavla a Thekly (SkThe 2) poskytl Pavlův popis Oneziforovi.

<sup>62</sup> Při Bollókově nápaditém líčení vztahu Skutků Pavla a Thekly a 2 K v oblasti Pavlových fyziognomických a charakterových rysů se však nelze ubránit dojmu, že Bollók nebere v potaz formu, jakou Pavel ve 2 K ke svým protivníkům hovoří – *diatribé* a přehlíží i Pavlovu záměrně vyostřenou argumentaci, jež má místy podobu nadsázky – *hyperboly*. Bremmer soudí, že Pavel je líčen velmi negativně, proto autor přidává - byl „plný milosti“ a „někdy měl tvář anděla“. (Bremmer, *Magic, martyrdom and women's liberation in the Acts of Paul and Thecla*, in: Bremmer /ed./, *The Apocryphal Acts of Paul and Thecla*, str. 23-59, zvl. 39)

přicházejí Pavlovi naslouchat. Tím, co k Pavlovi láká ženy i mladíky (SkThe 9), je poselství, které zvěstuje, případně jeho působivý ústní projev. Jeho fyzický zjev je naprosto v souladu s rolí prostředníka (posla), kterou Pavel zastává. Je z něj patrné, že poselství, které tlumočí, musí být slyšeno nejen jako učení lidské, ale hlavně jako slovo Boží.

Pavlův popis navíc posiluje biografický charakter díla a svědčí přinejmenším o obeznámenosti autora *Skutků Pavla a Thekly* s rétorickým zvyklostmi doby, zpracováním a významem fyziognomie, která je ovšem v Pavlově případě relativizována (či vylepšena) apoštolstvím, které se zračí v jeho tváři, což překrývá ostatní rysy a ukazuje, kým Pavel je.

### 3. Závěr:

Z prezentovaných analýz vybraných progymnasmat je patrné, že se v apokryfních *Skutcích Pavla a Thekly* vyskytují útvary se základní rétorickou stavbou, jež je shodná s progymnasmaty antických románů, avšak vlastní obsah progymnasmat je odlišně zaměřen. Progymnasmata apokryfních skutků výrazně dotvářejí profil osobnosti svých hrdinů (zvláště Pavla), jsou do určité míry ovlivněna kanonickými texty a jejich užití odpovídá dobovým konvencím pro tuto oblast literatury.

### Souhrn:

Studie se zaměřuje na analýzu vybraných progymnasmat, která lze v apokryfních *Skutcích Pavla a Thekly* nalézt. Za stěžejní lze považovat ἠθοποιΐα. Toto „školní cvičení“ lze definovat jako napodobení charakteru osoby, který se zjevuje v řeči za specifických okolností a je ideální pro užití v romancích či antických románech. ἠθοποιΐα je vlastně προσωποποιΐα lidské osoby, a to buď specifické, či osoby určitého druhu (např. apoštola).

Druhé progymnasma, které je možné zmínit a pojednat, je ἐκφρασις, čili popis. Theón Alexandrijský pojednává ἐκφρασις jako oddělené progymnasmatické cvičení a definuje ho jako deskriptivní pojednání, které má zachytit to, co je živě zobrazeno před očima (posluchačů). Subjekty, kterých se ἐκφρασις týká, jsou rozdílné a zvláště je zde nutné zmínit popis osob. Ve *Skutcích Pavla a Thekly* je podán fyziognomický popis apoštola Pavla (AThe 3), který není zaměřen na popis Pavlovy mužné krásy, ale metonymicky, z určitého úhlu, odkrývá apoštolovo „nitro“, což je v souladu s „žánrem“ *skutků* a autorovým cílem prezentace Pavla v těchto apokryfních skutcích.

Obě progymnasmata charakterizují Pavlovu osobu a formují čtenářův pohled na Pavla a evangelium, které hlásá.

### Summary:

#### *Paul in Progymnasmatas of the Acts of Paul and Thecla*

This study concentrates on the analyses of chosen progymnasmatas which can be found in the apocryphal *Acts of Paul and Thecla*. ἠθοποιΐα can be considered fundamental. This “school exercise” can be defined as an imitation of a character of a person that appears in speech during certain specified circumstances and is ideal for use in romances and in ancient novels. ἠθοποιΐα is actually a προσωποποιΐα of a human person, that being a specific person or a person of a certain type (i.e. Apostle). The second progymnasma which can be mentioned is ἐκφρασις, or description. Theon of Alexandria talks about ἐκφρασις as a separate progymnasmatic exercise and defines it as a descriptive treaty that is supposed to capture that which is vividly displayed in the eyes (of the listeners). The subjects that ἐκφρασις is concerned with are different and it is important to mention the description of personas. In the *Acts of Paul and Thecla*, the physiognomic description of the apostle Paul is given (AThe 3), which is not centered on the description of Paul’s manly beauty, but metonymically, from a

certain perspective, uncovers Paul's "soul", which is in accord with the "genre" of *Acts* and the aim of the author to present Paul in these apocryphal acts. Both progymnasmata characterize Paul's person and form the readers' point of view of Paul and the gospel which he preaches.

**Jiří Lukeš**